

**FRAZEOLOGISMELE DEVIANTE: O ABORDARE DIN
PERSPECTIVĂ DISCURSIVĂ**
Deviant Phraseologisms: A Discourse-Oriented Approach

Associate Prof. Dr. Ana VULPE
The Philology Institute of the Science Academy of Moldova, Chișinău

Abstract

Phraseology continues to be the subject of extensive and, most often, of controversial discussion, requiring more specifications from a linguistic point of view. The variety of names which are used for the units that constitute the object of study of phraseology demonstrates the uncertainty and the confusion that have characterized this language segment yet. The phraseological units of language are semantically a unified whole and represent the result of linguistic creativity. Being recognized as a „ready made” constructions, the speaker does not create these units every time when he communicate the message, he has just to extracte them from his mental lexicon. However, there is a tendency to alter standard form of phraseological unit, the intentions and the reasons for this being different.

Keywords: phraseological unit, phrase, stable syntax group, structure of the phraseological unit, semantics of phraseological unit, functional particularities of phraseological units, phraseological unit's deviation.

1. Câteva precizări teoretice privind noțiunea de frazeologie și frazeologism. Cu toate că există un număr impunător de lucrări ce tratează frazeologia diferitor limbi, această știință continuă să constituie obiectul unor ample și, de cele mai multe ori, contradictorii discuții, deoarece subiectul luat în discuție implică încă diverse aspecte de investigație, multe probleme, legate de esența frazeologismelor, necesitând, din punct de vedere lingvistic, încă unele precizări. Or, „frazeologia este o „mina” in toata puterea cuvântului, la a carei explorare temeinică, sistematică, exhaustivă nimeni nu s-a gândit , prea serios, în lingvistica romaneasca”, afirmă Th. Hristea [1, p. 11]. Totodată, trebuie să menționăm că în ultimii 20-25 de ani acest fenomen de limbă a beneficiat de o atenție sporită, suferind o evoluție rapidă.

Amintim că termenul *frazeologie* are la bază cuvintele grecesti *phrasis* „expresie, vorbire” si *logos* „cuvânt, notiune” si dispune, ca și alte domenii în curs de constituire, de mai multe valori semantice. În afară de sensul “fel propriu unei limbi, unui scriitor de a construi frazele” și sensul figurat „vorbire fara conținut, care ascunde saracia de idei”, mai are două sensuri terminologice (care, din păcate nu sunt oglindite în unele dicționare ale limbii române), mai importante aici: „totalitatea frazeologismelor dintr-o limbă” și „disciplina care studiază frazeologismele”. Frazeologia, în sensul care ne interesează, și anume „disciplina care studiază totalitatea frazeologismelor dintr-o limbă”, poate contribui, mai mult decât alte ramuri ale lingvisticii la evidențierea bogăției lexicale a limbii române , la individualizarea unor stiluri funcționale, la soluționarea unor probleme de etimologie și derivare semantică etc. Or, „...adevărata bogăție a unei limbi se manifestă, în mare măsură, prin frazeologizmele ei. Se poate chiar afirma că, după «tezaurul lexical» propriu-zis, cel «frazeologic» ne permite mai mult ca orice să clasăm o limbă printre idiomurile sărace, bogate sau foarte bogate”, susține Th. Hristea [1, p. 134].

Marea majoritate a lingviștilor consideră că frazeologia constituie o ramură independentă a lingvisticii având obiectul său de cercetare. Și totuși, prin metodele ei de cercetare, precum și prin unitățile supuse cercetării, ea se apropie cel mai mult de lexicologie. Frazeologismele, ca și cuvintele, au un înțeles unitar și constituie un fenomen obiectiv în limbă. Componenta unui frazeologism, cu toate modificările ce le suferă pe parcursul istoriei, în fond, este stabilă.

Uneori frazeologia este plasată într-o „zonă de frontieră” dintre vocabular și sintaxă. „Frazeologismele stabilesc o legătură între lexicologie și sintaxă, mai ales dacă avem în vedere îmbinările stabile de cuvinte, expresiile „gata facute”, în care de regulă nu putem modifica nici elementele lexicale componente (înlocuindu-le prin sinonime), nici ordinea lor. În felul acesta, frazeologismele ies de sub oblăduirea sintaxei”. [2, p. 21].

Fiind totuși o subdisciplină lingvistică în curs de constituire, frazeologia românească nu are un obiect de studiu bine delimitat. De multe ori se procedează, în acest sens, la extinderea acestuia, în sfera frazeologiei fiind incluse, alături de unitățile frazeologice autentice și de locuțiuni, și cuvintele compuse, îmbinările terminologice, structurile cu valoare de intensitate, citatele, formulele convenționale, îmbinările uzuale, clișeele internaționale, dictioanele, proverbele, zicătorile, maximele, construcțiile perifrastice, sentințele, formele analitice etc. [a se vedea: 3, 4, 5 ș.a.]. Acest fapt „duce, inevitabil, numai la intensificarea „zguduirii” frontierelor - și așa vagi și fragile - ale subdisciplinei respective a lexicologiei”. [6, p. 26]. Această afirmație o găsim și la Th. Hristea susținută mai mulți ani în urmă: „Un inconvenient al concepției care lărgeste atât de mult sfera frazeologiei ar fi și faptul că ea complică sau îngreuiază și mai mult operația de clasificare a unităților frazeologice și așa extrem de numeroase și de variate” [1, p. 7].

Obiectul de cercetare al frazeologiei trebuie să-l constituie frazeologismele în sens larg, adică îmbinările stabile de cuvinte, analogice cuvintelor din punctul de vedere al reproductivității în calitate de unități gata cu caracter unitar. În cadrul frazeologiei sunt studiate atât îmbinările stabile de cuvinte ce au drept echivalent un cuvânt, cât și cele care sub aspect semantic și structural echivalează cu o propoziție sau chiar cu o frază. O atare definire a obiectului frazeologiei ca fenomen lingvistic îl împărtășesc mai mulți lingviști.

Despre determinarea incertă și confuză a domeniului frazeologiei ne vorbește și faptul că „însăși entitatea lingvistică, așa-zisa unitate frazeologică, a fost numită în mai multe (ba chiar în foarte multe feluri!) - ceea ce vorbește și despre diversitatea de opinii în interpretarea fenomenului dat” [7 p. 13]. Prin urmare, în cercetarea frazeologiei, lingviștii s-au confruntat și se mai confruntă cu două probleme de bază: care este termenul cel mai adecvat pentru a desemna aceste îmbinări stabile de cuvinte și ce unități intră sub incidența frazeologiei. În baza celor expuse mai sus, conchidem că în ambele cazuri, nu se poate spune că s-a găsit un numitor comun, terminologia fiind încă variată, iar fondul frazeologic este încă nesigur. Menționăm că în ultimele decenii, cei mai mulți dintre lingviști au utilizat termenii de *unități frazeologice* sau, pur și simplu, *frazeologisme*. Conform definiției lingvistului Th. Hristea, unitățile frazeologice dintr-o limbă dată reprezintă „combinații stabile de două sau mai multe cuvinte, cu un sens unitar. Aceasta înseamnă că ele denumesc un singur obiect, o singură însușire, o singură acțiune, un proces sau un fenomen unic” etc. [1, p. 139].

Desigur, prin expunerea opiniilor de mai sus, nu considerăm, nici pe departe, de a fi epuizat nici noi, problema. S-au făcut doar câteva încercări de a preciza terminologia curent folosită și de a delimita, în mare, sfera noțiunilor discutate.

2. Structura frazeologismelor. Frazeologismele pot fi formate din două sau mai multe elemente componente. Uneori la stabilirea componenței frazeologismului apar anumite dificultăți, întrucât este anevoios a delimita elementele componente ale frazeologismului de cuvintele contextuale obligatorii. Deseori în limbă există două frazeologisme care se deosebesc prin faptul că unul și același cuvânt într-un frazeologism constituie unul dintre elementele componente, iar altă dată – un element contextual obligatoriu pentru frazeologism (*a se pune bine **pe lângă cineva** – a prinde cu rața în traistă (**pe cineva**)*).

În procesul vorbirii între elementele componente ale frazeologismului se pot intercala elemente ale contextului, fapt care nu „deteriorează” componența frazeologismului, întrucât el intră în relații cu alte cuvinte doar ca o unitate percepută integral, nu în părți separate. De aceea, oriunde ar fi plasate componentele frazeologismului în cadrul textului, granițele lui se conturează clar. Prin urmare, una dintre trăsăturile specifice ale frazeologismului, în calitate de unitate de limbă reproductivă, o constituie componența lui stabilă. Orice expresie frazeologică este alcătuită din unele și aceleași cuvinte. Componența frazeologismului poate fi stabilită pe două căi: în raport cu variabilitatea și în raport cu capacitatea lui de combinare cu alte elemente lexicale. În mod special trebuie delimitați componenții facultativi, dar permanenți, (*a-i rămâne (**cuiva**) picioarele (**pe undeva**); a i se lega (**cuiva**) limba; a arunca cu pietre (**în cineva**)*), de elementele neobligatorii, de altă natură (*a nu-l răbda inima (să...); a-și rupe de la gură (**ceva**); (**a spune, a zice, a auzi**) vrute și nevrute*).

Uneori unul dintre componenți are un caracter facultativ și poate fi omis în procesul utilizării (*a băga pe cineva (**de viu**) în mormânt; a se băga în vorbă (**ca măraru-n ciorbă**)*), însă e clar că e vorba de unul și același frazeologism. Integritatea lui formală și conținutală nu este știrbită. De aceea, la determinarea componenței unui frazeologism e necesar a distinge ceea ce este stabil de ceea ce poate varia, așa-numitele frazeologisme primare de cele de gradul doi, precum și a ține cont de formele de funcționare ale frazeologismului, diferitele lui variante etc. Frazeologismul poate varia sub următoarele aspecte: 1) variază forma unui sau altui component (*a se pune în curmeziș (sau **de-a curmezișul**); pestriț la mațe (sau **cu mațe peștrițe**)*). Această se numește variantă formală. Aici pot fi încadrate toate substituirile fonetice sau ortografice (*pe aici (sau **pe aci, pe ici**) ți-e drumul?*); 2) variază un component (*a avea (sau **a ține, a fi cu**) pâinea (sau **pita**) și cuțitul*). Acestea se numesc variante lexicale; 3) variază atât un component, cât și forma lui (*a lăsa (sau **a arunca, a azvârli**) (pe cineva) pe drum (sau **pe drumuri**)*).

Structura frazeologismului prezintă modelul sintactic fie al unei îmbinări de cuvinte (*apă de ploaie, cu inima strânsă, ca vai de lume, în amurgul vieții, a se ține lanț*), fie al unei propoziții (*i s-au înecat corăbiile; i-a apus steaua nu-i ard tăciunii în vatră*) sau chiar al unei fraze (*ba e rasă, ba e tunsă; a nu avea ce pune (nici) pe-o măsea*).

3. Particularitățile de funcționare a frazeologismelor. Frazeologismele constituie rezultatul istoric al creativității lingvistice. Fiind recunoscute drept construcții “de-a gata”, cu un sens adesea netransparent, care inițial a trebuit învățat, asemenea sensului oricărui cuvinte

necunoscute, vorbitorul nu le creează cu ocazia enunțării mesajului, ci le extrage din lexiconul său mental, simțind autonomia lexico-gramaticală a construcției. În limbă însă, există tendința de a altera forma standard a frazeologismului, intențiile fiind diferite: fie de a produce umorul, ironia, sarcasmul etc., fie de a transmite informația referențială incomodă sau negativă într-un mod indirect [vezi 8]. În ultimul timp, frazeologismele apar în forma modificată mai frecvent decât în cea originală, iar în presa scrisă, în limbajul jurnalistic, publicitar, ele abundă.

“Deraierile” frazeologice reprezintă un fenomen realizat conștient de vorbitor, cu impact, cel puțin, la nivel semantic și pragmatic. Asemenea frazeologisme “deraiate” sunt numite de unii cercetători și pragmateme [vezi: Igor Mel’čuk, “Collocations and Lexical Functions”, apud 8].

În articolul de față vom încerca să urmărim consecințele semantice, și discursive pe care le antrenează prezența în text a frazeologismelor deviate din punct de vedere structural.

Cele mai des utilizate procedee în “alterarea” frazeologismelor sunt substituția și expansiunea frazeologică.

4. Modificări în structura frazeologismelor produse de fenomenul substituției și al expansiunii. În cele ce urmează vom supune analizei unele exemple de frazeologisme ce “au deraiat” structural, adică au suferit anumite modificări la nivel de structură, atestate în limbajul publicistic.

Toarnă un pic de apă rece în paharul entuziasmului pentru schimbare (Expresia originală.: *a turna gaz în foc* având sensul “a întărâta pe cineva; a agrava, a înrăutăți o situație”). Într-un articol din *Jurnal de Chișinău* se vorbește de un program economic lansat de cineva, foarte promițător, ce presupune mari schimbări. Un altcineva însă publică un eseu care *toarnă un pic de apă rece în paharul entuziasmului pentru schimbare*. Observăm că frazeologismul restructurat capătă un sens opus celui original: nu de a amplifica, a intensifica un proces, o acțiune, ci de a o diminua, a o slăbi (în cazul dat *a slăbi entuziasmul*).

Piatră ascuțită aruncată în ograda criticii literare [Expresia originală: *a arunca o piatră (pietre) în grădina vecinului*: “a ataca indirect pe cineva prin aluzii”]: *O încercare reușită de autoportret (dar și o piatră ascuțită aruncată în ograda criticii literare) întrezărim în catrenul următor, ce-i, de fapt, o epigramă: /Eu nu sunt critic, sunt poet,/ Eu urc pe scrisul meu, fârtate,/ Iar tu... te cațări pe citate*. E un fragment excerptat din articolul *Petru Cărare cu ale sale Săgeți orientate spre Carul cu proști* (Literatura și arta). Mesajul este lesne înțeles de cititor și nu necesită comentarii.

Cele șapte minuni ale comuniștilor moldoveni [Formula originală: *cele șapte minuni ale lumii* “nume prin care sunt cunoscute șapte monumente din antichitate, care impresionează prin dimensiuni și realizare tehnică”.] Așa se intitulează un articol din *Timpul*, în care se vorbește despre datoriile externe enorme (1,9 mlr dolari) pe care le-au lăsat moștenire comuniștii din perioada lor de guvernare. Aceasta e a III-a “minune”, remarcă autorul articolului. (Altele două, probabil, au fost relatate în numerele precedente, și celelalte – în numerele următoare).

Finul lui Pepelea – cel isteț ca un proverb [Expresia originală: *Cuiul lui Pepelea*: “drept abuziv pe care și-l ia cineva, legându-se de un pretext, pentru a stingheri pe altul”] E titlul unui articol din *Literatura și arta*, în care Ion Ungureanu vorbește despre Petru Cărare,

care niciodată nu-și ascundea antipatiile și intențiile față de ideologia sistemului socialist, avea îndrăzneala să le spună, folosind satira. Și așa cum pe Sulac îl salva o glumă, și P. Cărare se folosea de aceste tertipuri. Până se dumereau cerberii, caravana trecuse, iar cititorii îi savurau versurile săltărețe, dar usturătoare. Era foarte popular, nu-l puteau pur și simplu interzice. Autorul articolului afirmă că despre P. Cărare s-a vorbit mult prea puțin și că e de datoria noastră să-l reaşezăm la locul care pe drept i se cuvine. Poziția pe care o are frazeologismul deviant în text este importantă. El ocupă poziția de titlu, fiind un declanșator al mesajului. Rolul discursiv pe care îl are este de a introduce intertextualitatea (dintre Pepelea, personaj folcloric foarte ager, descărcăreț și glumeț și poetul P. Cărare) structurând textul. Din păcate, expresia nu este menținută în cuprinsul textului, de aceea cititorul (în special cel care s-ar putea să nu cunoască formula originală) este angajat activ în căutarea unei motivații.

A umbla prin suflet și prin buzunare (Expresia originală: *a se băga în buzunarul cuiva* sau popular *a umbla prin buzunare* cu sensul „a fura, a șterpeli”). Într-un articol tot din *Literatura și arta* („Na-vă și un top al ... discordiei”) expresia frazeologică suferă o deconstrucție prin extindere. Semnatarul articolului, A. Strâmbeanu, adaugă intenționat elementul *prin suflet: Complexați și schizofrenici, cum suntem considerați, am observat totuși, că aproape 9 ani, cât ne-au umblat comuniștii prin suflet și prin buzunare, nimeni din presa opoziției, ca să nu mai vorbim de presa comunistă, n-a îndrăznit să-l includă pe Voronin într-un „top al proștilor”*. Se are în vedere că cei care au guvernat ne-au sărăcit nu doar material, ci au încercat să ne deposedeze și de averile spirituale: limbă, istorie etc.

Observăm că forma frazeologică originală transpare în cea modificată în toate cazurile menționate. Devierile frazeologice sunt salvate de la ambiguitate de intertextualitate, care antrenează două texte, textul *in presentia* și un text *in absentia, in memoria*, condiția pragmatică a cunoașterii a acestuia din urmă fiind obligatorie. Or, gradul de accesibilitate a mesajului depinde în mare măsură de abilitatea lectorului de a recupera și reconstitui textul la care se face aluzie [8].

Prin urmare, frazeologismele deviante expuse mai sus capătă o utilizare pragmatică anume datorită intertextualizării.

Am atestat și multe alte tipuri de frazeologisme deviante, dar acestea sunt utilizate în construcția respectivă, probabil, din necunoașterea formei corecte (în tot cazul, utilizarea “originală” nu este motivată de context), de aceea ele pot fi considerate greșite. Spre exemplu: *...Orice femeie ce posedă un cât de mic bagaj de experiență în materie de dragoste, suflă sceptic și în iaurt, întrucât s-a prăjit cel puțin o dată cu supa fierbinte* (expresia corectă este *cine s-a fript cu ciorbă, suflă și în iaurt*) (*Jurnal de Chișinău*); *Întâlnim un om, inima începe să galopeze, ne pierdem capul și de aici înainte plutim în al nouălea cer* (expresia corectă este *a fi în al nouălea cer*) (ibidem). Or, utilizarea greșită a frazeologismelor e o problemă aparte.

Referințe bibliografice:

- Hristea, Th. *Introducere în studiul frazeologiei*. În: *Sinteze de limbă română*, București, Editura Albatros, 1984.
- Colțun, Gh. *Frazeologia limbii române*, Chișinău, Editura Arc, 2000, 205p.
- Dimitrescu, F. *Locuțiunile verbale în limba română* București, Editura Academiei

R.P.R., 1958.

Boroianu, I. *Conceptul de unitate frazeologică: tipuri de unități frazeologice*. În: *Limbă și literatură*, 1974, nr. 2.

Cernea, M. *Locuțiunile*. În: *LLR*, 1999, nr.4

Popa, Gh. *Locuțiunile în sistemul unităților nominative ale limbii române*, Chișinău, Editura Știința, 2002.

Borș, A. *Conceptualizarea unui dicționar ideografic de cuvinte, locuțiuni și frazeme*. În: *Buletinul Institutului de Lingvistică*. 2003, nr. 3

Ștefănescu, A. *Modificări, condiționate pragmatic, ale frazeologismelor*. În: ebooks.unibuc.ro/filologie.